

ANTIIKMAAILM EESTI KEELES

VESTLUSRING ANTIKKIRJANDUSE TÖLKIMISEST. **KASPAR KOLK**,
MARIA-KRISTIINA LOTMAN, **JANIKA PÄLL**, **KAI TAFENAU**, **IVO VOLT** JA
KADRI NOVIKOV. KÜSIB **KAARINA REIN**.

Antiikkirjandus peaks Euroopa kultuuriruumis olema iseene-
sestmõistetav ja loomulik nähtus, aga Eestis ja eestikeelsena on
see pigem haruldane ja kättesaamatu. Milline on seis antiikkeel-
test eestindamisel ja millised karid varitsevad antiikmaailma va-
hendamisel, arutleti Tartus eelmise aasta maikuus. Tänavuse Mait
Rauna „Upanišadide“ tõlkest võrsunud vaidlusega sarnane debatt
toimus antiigi vallas Ilmar Vene tõlgitud Seneca „Moraalikirjade
Luciliusele“ eestinduse üle 1996. aastal. Seekord toimus arutelu
siiski rahulikumas õhkkonnas. Klassikalistest keeltest tõlkimisest
Eesti kultuuriruumis minevikus, olevikus ja tulevikus kõnelesid
„Kreeka kirjanduse antoloogia“ koostaja Janika Päll, „Rooma kir-
janduse antoloogia“ koostaja Kaspar Kolk, Suetoniuse, Sallustiuse
ja Liviuse tõlkijad Maria-Kristiina Lotman ja Kai Tafenau, Theo-
phrastose „Inimtüüpide“ tõlkija Ivo Volt ja vanakreeka romaaniga
tegelev Kadri Novikov. Vestlusringi kutsus kokku Kaarina Rein.

Eesti antiigitolke alguseks peetakse 18. sajandi lõppu, sellest ajast pärineb anonüümne käsikirjaline „Odüsseia“ alguse proosatõlge. Üheks esimeseks antiikkirjanduse eestindajaks võib arvata Kristjan Jaak Petersoni, kes 19. sajandi algul eesti keelde anakreontilisi luuletusi vahendas. Luule- ja ajalooteoste katkendite tõlkimine vanakreeka ja ladina keelest eesti keelde jätkus nii 19. sajandil kui 20. sajandi esimesel poolel, teenides nii ärkamisaja kui ka keeleuueid ideid.

Murranguks antiikkirjanduse eestindamisel võib nimetada 1960. aastat, kui eesti keeles anti välja Homeroose „Iliase“ terviktõlge August Annisti ja Karl Reitavi vahenduses, mõni aasta hiljem (1963) ka „Odüsseia“ samade tõlkijate eestinduses. 1964. aastal õnnestus Ain Kaalepil ja Ülo Torpatsil tsensuuriga võideldes välja anda „Kreeka kirjanduse antoloogia“, kus koostajate ümberpanduna ilmus eesti keeles esimest korda Sophoklese tragöödia „Kuningas Oidipus“ terviktõlge, mida nüüdseks on korduvalt eraldi raamatuna välja antud. Ain Kaalepi ja Ülo Torpatsi tõlkes nägid selles antoloogias trükivalgust veel Euripidese tragöödia „Hippolytos“ ja saatüdraama „Kükloop“ ning Theokritose idüllid; Uku Masingu tõlkes avaldati seal tragöödia „Aheldatud Prometheus“, Aristophanese komöödiad „Ratsanikud“ ja „Pilved“, samuti Pindarose luulet.

1971. aastal välja tulnud „Rooma kirjanduse antoloogia“ toimetasi samuti Ain Kaalep ja Ülo Torpats. Klassikalise aja proosast võib seal esile tuua Astrid Kurismaa ja Jüri Maadla Cicero tõlkeid, Caesari ja Sallustiuse vahendusi Richard Kleisilt ning Liviuse omi Leo Metsarilt. Kristlikke autoreid on selles antoloogias tõlkinud Jaan Kaplinski, „Kreeka kirjanduse antoloogias“ neid polnudki, küll aga avaldati kreeka keelest vahendatud kristlike autorite kirjatõid 1980. aastatest alates Loomingus, Akadeemias ja mujal perioodikas, tõlkijaks Kalle Kasemaa.

1970. aastal ilmus Ants Orase tõlkes tervikuna Vergiliuse „Bucolica“ (New Yorgis), 1975. aastal Lundis Rooma rahvuseepose „Aeneis“ täielik eestindus. Eestis sai Vergiliuse mõlema teose tõlkeid välja anda alles 1992. aastal. Seevastu ilmusid siinmail 1970. ja 1980. aastatel mitmed antiikkirjanduse eestindused „Klassikaliste lugude“ sarjas – Lukianos, Longos, Hero-

dotos, Platon, Petronius. Tõlkijad olid Paul Kees, Astrid Kurismaa ja Leo Metsar. 1980. aastate algul nägid esimest korda trükivalgust nüüd juba tõlkeklassikaks muutunud Jaan Undi ümberpanekud kreeka keelest – Marcus Aureliuse „Iseendale“ (toimetatud uustrükk 2021) ning ajakirja Keel ja Kirjandus veergudel Aristotelese „Luulekunstist“ („Poeetika“), eraldi raamatuna ilmus see 2003. aastal.

1990. aastad tõid kaasa oluliste Anne Lille tõlgete ilmumise – 1994. aastal Apuleiuse „Kuldne eesel“ ja 1996. aastal Aristotelese „Nikomachose eetika“. Samal ajal avaldati Ilmar Vene eestinduses esimest korda Augustinuse „Pihtimused“ (1993) ja Seneca „Moraalikirjad Luciliusele“ (1996). Antiikkirjanduse eesti keelde tõlkijate hulka lisandus uus klassikaliste filoloogide põlvkond, kelle tõlkeloominguga on suuresti täidetud 1996. aasta Vikerkaar nr 8–9, „Väike antiigiantoloogia“.

Uuel sajandil anti Marju Lepajõe eestvõtmisel ja toimetamisel välja Platoni „Teosed I“, kus lisaks vanematele Astrid Kurismaa tõlgetele trükiti Jaan Undi, Marju Lepajõe ja Sven-Erik Soosaare vahendused. 2006. aastal nägi trükivalgust Janika Pälli koostatud „Vanakreeka kirjanduse antoloogia“, kus tervikteostena ilmusid Anne Lille sulest Euripidese tragöödia „Bakhandid“ ja Aristophanese komöödia „Lysistrate“ ning Mari Murdvee tõlkes Menandroose komöödia „Pahurdaja“ tõlkeid. 2009. aasta tõi kaasa kaks mahukat teost – Kaspar Kolgi koostatud ülimalt põhjaliku „Rooma kirjanduse antoloogia“ ning Maria-Kristiina Lotmani ja Kai Tafenau tõlgitud Suetoniuse menuka „Keisrite elulood“.

Mainida tuleb veel Kristi Viidingu Tacituse „Germaanlaste päritolust ja paiknemisest“ ning Titus Liviuse teose „Linna asutamisest alates“ I raamatu ümberpanekuid (viimane koostöös Mart Noorkõivu ja Tuuli Triin Truusaluga). Sajandi viimane kümnend on toonud juurde kahe Euripidese Iphigeneia-teemalise näidendi ning kahe Aristotelese teose eestindused Anne Lille sulest. Käesolev, 2021. aasta näib antiikkirjanduse eestindamises olevat pühendatud Lukianosele – üle pika aja on sellelt autorilt ilmunud lausa kaks vahendust – Neeme Näripäلت Keele ja Kirjanduse 1.–2. numbris ja Marilyn Fridolinilt Loomingu Raamatukogus.

Kaarina Rein: Küsin kõigepealt, mis on teie meelest tõlge. Väga tihti räägitakse sellest, milline on hea tõlge. Aga tõlge üleüldse? Kas see on vaid emakeelne tekst, millel on teatav seos võõrkeelse prototüübiga, või kuuluvad tõlke juurde ka näiteks tõlkija koostatud kommentaarid ja saatesõna? Tõlke semiootilist tähendust hetkel ehk lahkama ei hakka, see läheks liiga avaraks.

Maria-Kristiina Lotman: Minu jaoks on kõik üks tervik: paratekstit on ka põhiteksti osa, sest need on üks tõlkija vahendeid lähteteksti lugejale lähemale toomiseks ja kuuluvad originaali sõnumi selgitajana samuti tõlkija strateegiate hulka.

Kai Tafenu: Mina ikka arvaksin, et tekst ise on tõlge. Paratekstit võib minu poolest ka keegi teine kirjutada.

Ivo Volt: Ma arvan, et vahe on just see, et tõlge võib olla ühelt, aga kõik muu teiselt või kolmandalt. Miks me muidu täpsustame, et tegemist on kommenteeritud tõlkega või kes on kirjutanud ees- või järelsõna.

K. R.: Aga kui kõik on ühe inimese sulest, kas siis tuleks seda väärtustada, et tõlkija on oma töö varustanud kommentaaride ja saatesõnaga? Mulle tundub, et tõlkeauhindadele nomineerimisel vahel seda hinnatakse, kuid tavaliselt pigem mitte.

M.-K. L.: Mina arvan, et võiks hinnata.

I. V.: See oleneb tekstist, selles mõttes, et moodsa ilukirjanduse puhul ei ole sinna ju mingit kommentaari vaja.

K. R.: Miks sa nii arvad?

I. V.: Seda võib olla vaja, aga ei pruugi olla, oleneb ju täiesti kirjandusžanrist ja autorist ning keelest.

Kaspar Kolk: Kui auhindamisest rääkida, siis primaarne on ikkagi tõlke tekst – et see oleks ladus ja adekvaatne. Kui tekst ise on kehvasti tõlgitud, aga juures on täiesti asjakohased kommentaarid, ei saa seda ikkagi hinnata kui head tõlget. Aga loomulikult, kui võtta lugejana kätte näiteks Platoni tõlge, siis kommentaarid käivad paratamatult asja juurde.

Kadri Novikov: Kommentaare on ju ka kahesuguseid, ühed on taustakommentaarid ja teised tõlke enda kohta käivad kommentaarid, miks sa niimoodi tõlkisid.

K. R.: Tänapäeval on tõesti saanud kombeks, et tõlkijad valgustavad ka oma põhimõtteid teksti ümberpanekul, milliseid valikuid on tehtud. Aga kui teil oleks võimalus, kas te annaksite oma antiikkirjanduse (või ka keskaja või varauusaja kirjanduse) tõlked välja kakskeelsetena, s.t koos originaaltekstiga?

K. T.: Minu arust oleks see väga mugav viis näha, milliseid valikuid tõlkija on teinud, ja miks mitte ka tema headest (või siis mitte eriti headest) tõlkeotsustest õppida.

M.-K. L.: Me oleme tegelikult Kaiga ju Martin Opitzi „Luulekunsti“ avaldanud koos originaaltekstiga, nii et kui on võimalust, siis alati. Eriti luuletekstide puhul on see minu meelest väga-väga tähtis.

I. V.: Mina teeksin nii ja naa, olenevalt võib-olla natuke ka tekstist endast. Teeksin kindlasti nii, et kui tuleb uus väljaanne või mõnel puhul ka uus tõlge, siis avaldaksin selle paralleeltekstiga. On ka asju, kus originaaltekstiga koos väljaandmine tähendab juba peaaegu editeerimist. Kui juhtub, et tõlge järgib mitut eri teksti ja tõlkija on osa lugemeid võtnud ühest ja osa teisest tekstiväljaandest ega aktsepteeritud kumbagi neist tervikuna – Jaan Undi tõlked on hea näide selle kohta –, siis peab lisama ka tekstoloogilised kommentaarid. Minu meelest ei ole mure paralleeltekstiga mitte isegi see, et sel-

line väljaanne kuidagi kallim oleks ja seetõttu mõttetult teha, vaid et kui paralleelväljaannet korralikult ette valmistada, on see ikka väga palju suurem töö.

Janika Päll: See võiks olla ideaal, aga mitte igale publikule.

I. V.: Just, kui ma näiteks tõlgiks midagi Loomingu Raamatukogule, siis ilmselt see ei läheks. Kuigi seal on ilmunud paralleeltekstiga tõlkeid, „Carmina Burana“ tuli ju paralleeltekstiga. Võib-olla luule puhul on see ikkagi lihtsam.

K. R.: Olen kuulnud arvamust, et paralleeltekstiga tõlke puhul on tõlkija eriti haavatav, inimesed hakkavad võrdlema ja ütlevad veel tõlkijale pahasti.

I. V.: Muidugi on tõlkija siis haavatavam, aga ta on pigem haavatav selles mõttes, et siis tulevad tema tõlkeotsused rohkem esile, alati pole ju põhjendatud, miks ma nii või teisiti tõlkisin. Aga kui põhjendust pole ja keegi vaatab kõrval originaali, siis tekivad sinna küsimused. Algupärandi lisamisel peaks mõtlema ka sellele, et kommenteerida, miks ma selles kohas niimoodi tõlkisin ja kuidas veel oleks võimalik vahendada. Palju lisaasju tuleks juurde.

J. P.: Ka editeerimisotsused tulevad sel juhul välja.

K. R.: Originaaltekstist edasi emakeelse tõlke juurde minnes, kas olete sageli pidanud vastama küsimusele, miks on üldse vaja antiikkirjandust tõlkida? Minult on seda küsinud isegi üks Tartu Ülikooli humanitaaria valdkonna emeriitprofessor.

K. T.: Sageli küll ei pea vastama.

I. V.: Mina olen üsna sageli pidanud vastama, aga viimasel ajal on paar korda olnud selline juhtum, et kui ma õpetan antiikkirjanduse kursust ja seal on kohustuslikud tõkelugemise materjalid, näiteks on valik Herodotost antud lugeda, siis viimane kord kirjutas mulle

üks noormees, et luges kogu Herodotose läbi inglise keeles. See ei olnud otsene etteheide, aga see oli selge valik, mis on ka põhjendatud, kui üliõpilasel on huvi teose vastu, mis eesti keeles puudub. Mulle oli see suur üllatus, aga muidu pole keegi sõandanud sellist etteheidet teha või arvamust avaldada.

K. R.: Olen ka ise täheldanud antiikkirjandust õpetades, et üliõpilased eelistavad kohustuslikku kirjandust lugeda inglise või saksa keeles, Sophoklese „Antigone“ on nendes keeltes olnud populaarne lugemismaterjal.

J. P.: Hea on juba see, kui inimene teab, et antiikkirjandus on olemas. Minu meelest algab probleem sealt, et on inimesi, kes ei teagi sellise kirjanduse olemasolust ja kes loomulikult ei pea vajalikuks ka selle tõlkimist. Nii moodustub suletud ring, kus sellist kirjandust kõige enam loetakse.

I. V.: Sageli pole need kritiseerijad ühtegi tõlget lugenud või on lugenud halba tõlget.

K. R.: Antiikkirjanduse lugemine eeldab tõepoolest teatud haridustaset. Väidetud on ka, et Eestis on raske antiikdraamasid lavastada, sest inimesed ei tunne müüte ega saa näidenditest aru. Kas tragöödiate ja komöödiate eesti keelde tõlkimine on samuti sellele taha toppama jäänud?

M.-K. L.: Mulle tundub, et meil ei ole kuidagi õnnestunud üles ehitada kontakti filoloogide ja teatriinimeste vahel. Kui Tiit Palu tegi „Medeiat“, tõlkis ta selle ise, mitte ei pöördunud klassikaliste filoloogide poole – võimalik, et ta kartis, et filoloog on liiga palju tekstis kinni, ja tundis, et ise tõlkides on tal oma kontseptsiooni elluviimisel suurem vabadus.

I. V.: Anne Lille tõlgitud Euripidese tragöödia „Iphigeneia Aulises“ Lorna Marshalli lavastuses siiski ju on positiivne kogemus.

M.-K. L.: On küll, aga ta ei ole Eesti lavastaja.

K. R.: Aga see õnnestus ju suurepäraselt.

M.-K. L.: See läks tõesti väga hästi korraldada.

I. V.: Seni avaldatud eestikeelsete draamatõlgetega on ju see häda, et nad ei ole lavastamiseks mõeldud.

M.-K. L.: Täpselt nii, need on tõlgitud lugemiseks ja ma arvan, et lavastaja võtab lahti „Kreeka kirjanduse antoloogia“ (või „Rooma kirjanduse antoloogia“), loeb natuke ja saab aru, et seda teksti – näiteks Aristophanese tõlget – ei ole võimalik laval esitada. Siis ta kas loobub sellest või teeb ise teksti.

J. P.: Anne Lille draamatõlked on ju küll lavalised.

M.-K. L.: Jah, esitatavuse probleem kipub olema pigem vanemates antoloogiates ilmunud tõlgetel.

K. R.: Samas Sophoklese „Kuningas Oidipust“ Ülo Torpatsi ja Ain Kaalepi tõlkes on ju küll esitatud nii laval kui ka kuuldemänguna.

I. V.: On, aga seda on palju lihvitud.

M.-K. L.: Seda on lihvitud ja lavastatud ka nii, et teksti on kõvasti ümber tehtud ja isegi täiendatud.

I. V.: Vanemuises lavastatud „Medeia“ juures on lausa autoriteks Euripides-Palu, selline kooslus.

K. R.: Kas siin võib öelda, et tõlgitud on pigem inglise kui kreeka keelest?

J. P.: Kas see ongi tõlge, pigem ikka mugandus.

M.-K. L.: Semiootilises mõttes on ju mugandus samuti tõlge. Kui me defineerime tõlke nii, et see on ühe sõnumi edasi andmine teises keeles, siis võib selleks kasutada muude vahendite seas ka mugandamist.

J. P.: Kui me kõike nimetame tõlkeks, siis me kaotame võime ja võimaluse eristada tõlget ja mugandust.

M.-K. L.: Mugandust ikka eristatakse ka sellise lähenemise korral eraldi strateegiana, küsimus on pigem selles, kas me vaatame seda tõlkelise nähtusena või millegi muuna. Tüpoloogiline keerukus seisneb selles, et kõik tõlkijad suuremal või vähemal määral ju ka mugandavad ning mõnikord on mugandus funktsionaalses mõttes isegi adekvaatsem täpsest tõlkest – eriti teatritõlke puhul. Aga kõik sõltub ikkagi sellest, kuidas me tõlget defineerime.

K. K.: Kui Tiit Palu ennast juba autoriks nimetab, siis see polegi enam tõlge.

I. V.: Palu tegi tragöödia lõpu täielikult ümber. Ta rääkis meile sellest ühes seminaris ka. Ta otsis alguses Euripidese „Medeia“ eestikeelset tõlget ja avastas üllatusega, et seda polegi. Paraku järgmine etapp ei olnud vaadata, kes tõlke teeks, vaid ta asus ise tõlkima.

M.-K. L.: Tegu oli kaudtõlkega, aluseks olid ennekõike ingliskeelne Luschnigi tõlge ja saksakeelne Hartungi versioon.

I. V.: Ta tahtis sisu kätte saada. Näiteks proloogi osas, kus räägib teenijanna, on näha, et Euripidese tragöödia sõnavara on seal taga. Tiit Palu lavastus tuli ju ka väga hästi välja. See on tõesti naljakas, et originaali veel ei ole, aga juba on töötlus.

J. P.: Mul on Euripidese „Medeia“ proosatõlge ammu valmis, värsstõlge veel mitte. Mõtlesingi, kuidas ma ennast defineerin, olen ilmselt sahtlisse tõlkija. Mul on palju teisigi tõlkeid.

I. V.: (*naerab*) Olgu, ma pean sulle tellimuse esitama.

K. R.: Mul on küsimus, mis võib-olla lükkab ümber kommentaaride vajalikkuse tõlke juures. Nimelt, kuidas vahendada antiikkomöödia tõlkimisel huumorit? On väidetud, et kommenteeritud nali on kaotsiläinud nali, seega peaks ajaloolise kultuurikonteksti kommenteerimise asemel leidma nal-

jadele hoopis kaasaegsed vasted. Kui moodsaks saab antiikkomöödia eestindamisel minna?

I. V.: See oleneb sellest, milleks on komöödia tõlge mõeldud. Kui see tõlge on mõeldud lugemiseks, võib seda kindlasti tublisti kommenteerida. Kui see on lavatõlge, peaks see laval ilma kommentaarita välja tulema. Siin on suur vahe.

K. K.: Nali võiks ikka iseenesest välja tulla, isegi lugemisel.

I. V.: Sõnanaljad ikkagi ei pruugi tulla.

M.-K. L.: See on väga raske, sest kui võrrelda Aristophanese või Plautuse eestindusi originaalidega, selgub, et väga palju on ikkagi kaduma läinud, kusjuures mitte ainult sõnamängudel, vaid ka näiteks reaalistel põhinev huumor.

K. K.: See ei peagi olema täpselt sama reaali, aga selle koha peal saab tekitada mingi teise nalja. Kui tõlkes tuleb välja vaid kolmandik nalju, siis see ka ei lähe.

I. V.: Seda on tõlgetes tehtud ka, vaatasin just Uku Masingu sulest pärinevat Aristophanese „Pilvede“ tõlget, seal on selgelt asendusnaljad.

M.-K. L.: Ain Kaalepi tõlgetes on neid ka pidevalt ja mõned on nii peened, et ei aja spontaanselt naerma, vaid on naljakad alles siis, kui hammustad läbi, mis ta seal täpselt tegi. Aga selleks peab natuke süvenema ja vaatama koos originaaliga ning siis saad aru, miks ta valis sellise sõna. Laval see paraku sageli ei töötaks.

I. V.: Laval on jälle teised asjad, miimika ja žestid, mis võivad aidata. Lavatõlge on ikka lavatõlge.

K. R.: Naljatoon on inimestel ju ikkagi ka erinev.

M.-K. L., I. V.: (*naeravad*) Seda niikuinii.

J. P.: Kommentaari juures on veel ka küsimus, kellele see kommentaar on mõeldud. Ja kas tekst on mõeldud

näiteks inimesele, kes võtab originaali kõrvale. Sellisel juhul on kommentaar võib-olla tõlkija vestlus originaali ja tõlke lugejaga. Kommentaar võib olla ka selline, et see enamikule lugejatest ongi üle pea ega huvitagi neid. Aga siis võib võtta endale luksuse kõnelda nende paari inimesega, keda kommentaar kõnetab. Aga nüüd jõuame jälle sinna, et kas meil on aega ja ressursi, et seda endale lubada. Kui keegi seda võtab teha, siis minu meelest on väga hea, aga see ei saaks olla norm. Ei saagi olla sellist normi, et kommentaar peab olema või kommentaari ei pea olema.

I. V.: Mul on üks spetsiifiline kogemus Jaan Undile pühendatud Vikerkaar numbriga (9/2017). Tõlkisin sinna komöödiakirjanik Platoni fragmenti. On ju selge, et fragment komöödiast ei tööta ilma kommentaarita. Sain pärast toreda tagasiside, loomulikult ei olnud see inimene kommentaari lugenud, aga ta tõi esile, et tekstis oli „perse“. See töötas ka üksi.

K. R.: Sellega seoses meenub mulle ka 1996. aasta Vikerkaar (8–9), mis tänu sinu Martialise tõlgetele sai bestselleriks. Tundub, et loominguline ropendamise töötab igal ajal.

I. V.: Võib-olla oli see menukas hoopis Lapini piltide tõttu.

K. R.: Lapini taieseid näeb mujal ka, nii et vaevalt see põhjuseks oli. Aga kas te oskate üldistavalt öelda, mis on klassikalistest keeltest eesti keelde tõlkimisel kõige raskem? Kui tuua sisse võrdlus tänapäeva keeltest tõlkimisega, milline on erinevus ja milline žanr tundub olevat kõige nõudlikum? Kuidas leida tasakaal ilusa ja täpse tõlke vahel?

I. V.: Kõige keerulisemad on vist ikka reaaliid, mis vajavad kogu aeg kommentaare, mütoloogia jne.

K. R.: Kas need muudavad tõlkimise raskemaks, võib-olla siiski lugemise?

I. V.: Oleneb, mida sa mõtled tõlkimise all, kas seda, et tuleb ilus lause välja, või seda, et tõlge oleks arusaadav.

M.-K. L.: Meil Kaiga olid Suetoniuse tõlkimisel vist kõige raskemad need *hapax*'id ja idioomid, mida kusagil mujal säilinud antiiktekstides ei leidunud. Meil oli neid ikka omajagu ja seda probleemi lahendades vaatasime Suetoniuse tõlkeid väga erinevates keeltes, mõnikord oli iga tõlkija neid vahendanud eri moodi. Siis oli meil kõvasti peamurdmist, kuidas oma tõlkes need kohad lahendada.

I. V.: Proosa ja luule tõlkimisel on ju ka erinevusi.

J. P.: Värsse on väga raske tõlkida nii, et need ei mõjuks kunstlike ja kohmakatena.

I. V.: Lisaks veel reaamid värsis, kõik need nimed, mis tuleb paigutada meetrumisse.

K. N.: Sisu ja mütoloogia mängivad ikka ka kaasa, sest kui on üles loetud hulk asju ja nimesid, mis lugejat nii sama sugugi ei kõneta, siis peab ikka kommentaari juurde kirjutama.

J. P.: Minu meelest ei ole see probleem, kui mõni värss koosneb vaid võõrastest nimedest. Selle värsi eesmärk algselt ei olnud ka midagi muud, kui et selle värsi vormi abil jätta rodu võõraid nimesid meelde. Selgitus on seejuures sekundaarne, primaarne on see, mis kõlaga need nimed seal rodus välja tulevad.

I. V.: Hellenistliku luule puhul on see eesmärk ikka vist pisut teine.

J. P.: Õpetatud luules küll, aga kui me mõtleme sellise luule peale, kus värss on mnemotehniline abivahend, sellisel juhul ei tohiks kommentaari üle tähtsustada.

M.-K. L.: Teisalt, näiteks sellise Ovidiuse mütoloogilise kataloogi puhul, kus on selge, et auditorium teadis kõiki neid

lugusid, ja kus ilma nende lugudeta pole tekstil mõtet, on minu meelest küll hädavajalik lisada kommentaar.

J. P.: Ikkagi on tähtis, et see asi kõlaks nii hästi, et jääks meelde. Sellisel juhul tuleb arusaamine pärast. Sõltub, kas me seame esikohale sisu või vormi.

Esimesel juhul ei tohiks vastavat värsivormi kasutada või seda tähtsustada.

K. N.: Värsid on ikka eri eesmärkidel kirjutatud, panus on tehtud kord sisule, kord mnemotehnikale. Proosa puhul on veel oluline retooriliste võtete järgimine, mida tänapäeva kirjanikud ei tee. Küsimus on, kuidas anda neid asju edasi meie keeles, kus sarnaseid asju ei ole ja näiteks kordus hakkab häirima.

M.-K. L.: Eesti keeles ei olegi sellist retoorilist süsteemi nagu antiikkirjanduses ja võib-olla kõnekunst saabki eesti keelde tulla nimelt tõlgete kaudu. Peame tõlkijatena endale teadvustama ka seda missiooni: mis siis, kui kõlab imelikult ja kohmakalt, proovigem ikkagi neid asju edasi anda ja tekitagem see register, sest teistmoodi see arvatavasti ei tekigi. Jällegi, vanades antoloogiates on enamik retoorilisi võtteid jäetud tõlkimata.

K. K.: See on ju ka suurtesse keeltesse tõlkimisel olnud tavaline: kui lugeda 19. sajandi antiikkirjanduse tõlkeid inglise keelde, siis seal on sõnalisel tasandil vaid mingi punktiir originaalist alles jäänud.

M.-K. L.: Aga teie ise, Kaspar ja Janika, kui te antoloogiaid toimetasite, kuidas suhtusite kordustesse tekstis?

K. K.: Pidin sageli kõik kordused ise sisse panema. Kui kohatine vastumeelsus korduste suhtes kõrvale jätta, siis tegelikult juhtub paljude antiikkirjanduses tavaliste retooriliste ja poetiliste võtete või konventsioonidega sageli ka nii, et tõlkija kas ei pane neid üldse tähele või ei pea vajalikuks neid edasi anda. Nii

läheb aga palju sõna mõnust või mõjust kaotsi.

J. P.: Mina ei mäleta küll mingit probleemi kordustega.

I. V.: Ma ei saa kunagi aru, kui inimesed ütlevad, et kordus hakkab tekstis häirima. Mõelgu ometi „Kalevipoja“ peale. Ma ei saa aru, miks peab sama sõna tõlkima kolmel erineval moel, kuna kellegi meelest kordus häirib. See probleem paistis silma ka tänavusel tõlkevõistlusel, kus noored pidid vanakreeka keelest Lukianost tõlkima ja algtekst oli retooriline.

K. R.: Kas eeldus, et ilus tõlge on see, kus on kasutatud hästi palju sünonüüme, on tekkinud tänapäeva keelte mõjul?

I. V.: Mul on selline mulje jäänud küll.

K. N.: Ütleksin, et see on lausa Eesti koolihariduse süü, kus kirjandites jälgitakse, kas on kasutatud sünonüüme või mitte.

M.-K. L.: Ma arvan, et siin on lähtunud eeldusest, et eesti keel peab olema hästi rikas keel, et olla kultuurkeel, samas suured keeled suhtuvad sellistesse asjadesse palju ükskõiksemalt. Aga tõlkimisraskustest rääkides, kui hakata kiasme tõlkima, saab eesti keeles väga kummalisi konstruktsioone. Samas on kahju jätta neid eesti keelde vahendamata.

J. P.: Sünonüümide eelistamine kordustele tuleb juba antiigi stiiliteooriast, milles *varietas* oli „paremas stiilis teksti“ tunnus. Sealt läks see nõue üle tänapäeva suurtesse keeltesse, seejärel ka eesti keelde.

I. V.: Proosa puhul tuleb mulle meelde, et Anne Lill kurtis Thukydidest tõlkides, et sellel autoril on mõned laused väga lühikesed, nad on nii kokkuvõtavad, et isegi kreeka keeles ei saa aru, mida on täpselt mõeldud, sinna on sisse kodeeritud mitmetähenduslikkus.

Lause jääb justkui õhku ja kui seda tõlkes edasi anda, siis tundub, et on halvasti tõlgitud.

M.-K. L.: Tacitusega on sama lugu, siin peabki tegema valiku, kas teha ilus lause sinna, kus tegelikult pole ilusat lauset.

K. K.: Tänapäeva Eesti kirjanduses pole elliptilises süntaksis ka midagi enneolematut.

J. P.: Kui Thukydidese asemel panna Aristoteles, siis ma olen nõus, et lühike lause on kole. Aga kõige hullem ongi kahemõttelise lause tõlkimine, kus eesti keeles tuleb valida vaid üks variant.

M.-K. L.: Mäletad, Kai, kuidas me olime Suetoniuse tõlkimisel hädas väljendiga *invitus invitam*? Tegime sinna täiesti normaalse eestikeelse lause „vastu niihästi iseenda kui ka kuninganna tahtmist“, aga ladina keeles oli see väljend palju ilusam ja kompaktsem.

I. V.: Kreeka keelest tõlkimisel on ikka selle struktuurist lahti saamine, tahaks kõik need partitsiibid ju ikka partitsiipidena edasi anda. Siis tuleb läbi teha mitu ringi, enne kui oled nõus osast partitsiipidest loobuma. Need kõlavad ju nii ilusasti.

K. R.: Minu meelest ongi antiikkeeltest tõlkides kõige raskem lähtekeelte süntaksi edasi andmine. Rohked partitsiibid on kahtlemata ilusad, aga eesti keelde neid alati vahendada ei õnnestu.

J. P.: Aga saksa keelega ei ole väga palju parem.

I. V.: Saksa keelest on ikka väga lihtne eesti keelde tõlkida just meie ajalooliste sidemete tõttu, see on tunduvalt lihtsam kui inglise keelest tõlkimine.

K. R.: Kui oluline on värsimõõt antiikaja luuleteoste tõlkimisel? Kuidas suhtute näiteks Homerose proosasse tõlkimisse või antiikluule tõlkimisse vabavärssi? Kas peab alati tõlkima õigesse värsimõõtu?

I. V., K. K.: Ei pea.

J. P.: Ei pea, aga ei pea selle peale ka pahane olema, kui keegi tõlgib.

M.-K. L.: Ma arvan, et mida rohkem meil on erinevaid tõlkeid, seda rikkam meie kirjandus on, meil on vaja kõike, aga meil on kindlasti vaja ka ekvimeetrilist tõlget. Meil on vaja proosatõlget, meil on vaja vabavärsilist versiooni, aga ka meetrilist tõlget.

K. R.: Seda on hea kuulda.

J. P.: Aga see proosatõlge võiks olla värssi järgiv, mitte mingi reaalne. Kõige esimene eestikeelne tõlge antiikkirjandusest oligi proosasse tõlgitud jupike Homerosesest. Samuti on ilukirjanduslikud Johannes Aaviku tõlked antiikluuletajatest.

I. V.: Meil on vist vabavärsiline Sappho ka tulemas.

K. R.: Aga küsin Marialt ja Kailt – mis moodi on teil kulgenud tandemtöö Suetoniuse, Sallustiuse ja Liviusse tõlkimisel?

M.-K. L.: Väga erinevalt. Me teeme, kuidas parasjagu saame, kas jagame või teeme teineteise järel üle.

K. T.: Suetoniust jagasime, sest see oli pikem tõlge. Teistes tegi Maria algse versiooni ja mina tegin üle, arutasime neid koos. Kommentaarid tegime kahe peale. Märk Tänava panus oli samuti oluline, ta võttis toimetamist väga südamega.

I. V.: Toimetaja rollist ikkagi räägitakse väga vähe. „Rooma kirjanduse antoloogia“ juures tegi Kaspar ära tohutu töö.

M.-K. L.: Jah, see on uskumatu, kui hoolikalt ja kui suure pieteeditundega Kaspar minu tõlgitud tekste oma antoloogia jaoks toimetas.

I. V.: Ilmselt kõiki antoloogia tekste.

K. T.: Üks asi on muidugi ideaaltoimetaja nagu Kaspar, aga keeletöötajad ei pruugi alati teksti sisusse süveneda.

K. R.: Aga on teil markantseid näiteid

vaidlustest toimetajaga?

K. T.: Üks toimetaja tegi Suetoniuse proovitöö juures meie läbimõeldud stiilivalikud ümber ja lõpetuseks soovitas meil Vana-Rooma kontekstis sõna „klient“ asemel mingi muu sõna kasutusele võtta.

M.-K. L.: Õnneks oli meil lõpuks toimetajaks Tiina Hallik, kes tegi väga head tööd.

K. K.: Kunagi noore tõlkijana ühel kõige varasemal kokkupuutel keeletöötajaga oli selline lõbus seik, ma ei mäletagi, kas mul oli tõlgitud „tainas“ või „taigen“, igatahes oli toimetaja selle parandanud teiseks. Avaldasin arvamust, et milles on küsimus, ja toimetaja vastus oli, et mis see meesterahvas neist asjust ka teab.

K. R.: Kas teil on tulnud tõlkides luua uudissõnu, uut terminivara? Filosoofilistel tekstidel lisatakse küll kreeka- või ladinakeelsed terminid vajadusel sulgudesse.

I. V.: Liitsõnu küll, aga rohkem vist mitte. Värsi jaoks on aeg-ajalt vaja neid tekitada, näiteks tuleb mulle meelde enda loodud sõna „ploomvahajas“ (mis küll lõpuks tõlkesse ei jäänud). Aga see ei ole uudissõna, see on luuleline vorm.

J. P.: Kui sa tood eesti keelde uue võõrsõna, siis see ei tundugi mulle mingi sõnaloomena. Sõnalooma oleks see, kui sa tekitaksid Aaviku stiilis uusi sõnu.

I. V.: Aga mingite murdesõnade kasutamine värsis on ikkagi paratamatu. Ise õpid ka vahel mõne uue sõna. Sünonüümisõnastik on ikka kogu aeg käepärast.

K. K.: Mul on samuti tõlkides nii Saarestele kui ka erinevad sünonüümisõnastikud kasutusel. Ka Juhan Peegli „Nimisõna poeetilisest sünonüümidest eesti regivärssides“ on olnud kasu.

I. V.: Olen Ain Kaalepile tohutult tänulik sõna „vandel“ eest, kui palju vaeva

jääb olemata „elevandiluuga“.

K. R.: Seda sõna saab teksti tõlkimisel kasutada, kuid igapäevaelus ei lähe vist keegi kuskilt küsima vandliehteid?

I. V.: Olen seda teinud, esialgu ei saada aru, aga siis ma olen seletanud. Kõik teavad ju Ain Kaalepit ja siis saab selgitada, et meil on olemas selline tore sõna.

K. R.: Kuidas olete rahul tagasisidega oma tõlgetele? Kas seda on olnud piisavalt?

M.-K. L.: Olen saanud väga palju head suulist tagasisidet, trükis on ilmunud vähe.

K. T.: Ma olen ise pidanud norima stiilis „Kas sa lugesid?“, „Kuidas meeldis?“.

K. K.: Olete seda siis laialt ringilt saanud?

M.-K. L.: Mulle on ikka tulnud inimesi ütleva, et lugesid ja väga meeldis. Ka toredaid kirju olen saanud.

K. K.: Aga sisulist tagasisidet niimoodi vist ikka ei saa...

I. V.: Raamatuna ilmunud antiigitõlked on ikka kõik Sirbis arvustuse saanud.

K. N.: Kõik vast ikka mitte.

I. V.: Napp on see tagasiside küll. Keegi ei näe selleks ka ekstra vaeva, on ju vahe, kas arvustus tellitakse või kirjutab inimene selle ise.

M.-K. L.: Mõnikord on toimetajad kurtunud, et raske on leida inimest, kes oleks nõus kirjutama kriitikat, eriti kui on nii väike eriala nagu meil.

K. R.: Kas põhjus on selles, et ei taha kolleegile halvasti öelda?

M.-K. L.: (*naerab*) Ma loodan, et mitte see! Inimesed on nii hõivatud, kui nad töötavad kuskil akadeemilisel ametikohal, et neil lihtsalt ei ole aega.

K. R.: Kuidas te tajute vastutust klassikalistest keeltest tõlkimisel? Kas tajute, et teie tõlkeid hakatakse tulevikus tsiteerima, kui meie kultuuriruumis vastavast teosest räägitakse?

K. T.: Tõlkides ei ole selle peale spetsiaalselt mõelnud.

M.-K. L.: Mulle on Suetoniuse puhul üllatuseks, et seda nii palju tsiteeritakse.

K. R.: Kas doktoriväitekiri või muu teadustöö tõlkega samal teemal aitab kaasa või segab antiikkirjanduse eestindamisel? Eriti kui näed, et paljut pole eesti keeles võimalik edasi anda? Ivo on tõlkinud Theophrastose „Inimtüübid“ ja Kadriol on käsil Achilles Tatiose romaani „Leukippe ja Kleitophon“ tõlkimine.

K. N.: See on ikka mõlemat pidi. Ühest küljest sa tead, mida pead edasi andma, aga teisest küljest – kas sa seda suudad. Küsimus ongi alati selles, et ei suuda nii hästi, nagu tahaks. Aga kindlasti see aitab, kui oled teksti süvitsi sisse läinud.

I. V.: Minul oli teistmoodi. Avaldasin Theophrastose tõlke seitse aastat enne seda, kui ma oma doktoritöö lõpetasin, nii et mul oli tõlge ammu-ammu enne olemas. Siis ma mõtlesin küll ühel hetkel, et ma teeksin nüüd natuke teisiti.

K. K.: Kutsuks selle tõlke tagasi!?

I. V.: Ei, mitte päris tagasi, aga toimetaks ta ikkagi läbi. Olen rahul, et ma seda ei teinud, sest tegelikult oleksin ta teinud rohkem mugandatuks. Tõlge on nüüd algsel kujul olemas ja mugandatud varianti jõuab alati teha.

K. R.: Sageli on küsitud, miks on nii paljud antiikkirjanduse tähtteosed ikka veel eesti keelde tõlkimata. Kas selle lünga täitmisele aitab kaasa näiteks Hieronymuse stipendium või noorte tõlkevõistlus, kas hakatakse intensiivsemalt tõlkima?

I. V.: Inimesed on ikka samad.

K. R.: Ma arvan, et järelkasv tuleb ikka ka, vihjasin just noorte tõlkevõistlusele.

J. P.: Seda me näeme kümne aasta pärast, kas on tulnud lisa. Tõlkevõistluse jupikese teevad noored kindlasti ära, võib-olla mingeid jupikesi veel. Aga

tähtteosed ei ole jupike.

I. V.: Tähtteosega on nii, et võib-olla poleks kõige parem, kui see oleks kõige esimene tõlge.

K. R.: Mõnel õnnestub see jälle väga hästi.

I. V.: Õnnestub küll, aga see on selline nõiaring. Meil on praegu ühel inimesel töös Lukianose tõlge, aga kas Lukianos on ikka esimene valik antiikkirjandusest, tegelikult on see ju teine valik.

K. K.: See, mida tõlgitakse, sõltub paratamatult inimeste endi eelistustest, seal ei saa midagi peale suruda.

I. V.: Saab ikka, tõlke võib ju tellida.

K. K.: Jah, aga tavaliselt ei võeta vastu selliseid tellimusi, mis üldse korda ei lähe. Töötasugi pole nii suur, et ainuüksi selle nimel vaeva näha.

I. V.: Tänapäeval maksab KULKA tõlkimise eest korralikku raha. Raha taha ei jää see üldse, inimestel lihtsalt ei ole aega. Paraku nõuab antiikkeeltest tõlkimine kordades rohkem aega ja energiat kui moodsatest keeltest vahendamine. Aga meil on siin laua taga mitu inimest, kellel on KULKA tõlkeprojekt käsil: Herodotos, Aristoteles, Cicero, Achilles Tatios. Seega positiivne pool on see, et kohalviibijatest vähemalt neli teevad juba midagi.

J. P.: Aga mida teha seismajäänud tõlgetega? Mõtlen Kaspari tõlgitud Senecale, aga mul on ka endal tõlkeid, mis said juba 20 aastat tagasi valmis, võiks ära avaldada, aga need tunduvad nagu võõra inimese tekstina.

K. R.: Kas Seneca on siis jäänud toimetamise taha?

K. K.: Algul jäi, aga nüüd palju aastaid hiljem tuleks see esmalt ise otsast lõpu ni uuesti üle käia, enne kui see kellelegi teisele hambu anda.

I. V.: Tahan rääkida ühest ideest, millest olen mõnele inimesele juba rääkinud, see on seotud TÜ kirjastusega. Mul on

sinna plaanis algatada kahe olemasoleva tõlkesarja – „Piibel kontekstis“ ja „Islam kontekstis“ – kõrvale ka antiigi oma. Meil on küll olemas juba Tallinna Ülikooli kirjastuse sari, „Avatud Eesti raamat“, Loomingu Raamatukogu, Tartu Ülikooli kirjastusel endal on „Maailmakirjanduse tõlkevaramu“, aga selle sarja mõtlesin ma teha tekstidele, mis ei taha kuskile mujale ära mahtuda.

Mul on idees olemas sarja esimene köide – kreeka papüüruskirjade valiktõlge. Selles sarjas võiks avaldada ka kõnemehi või näiteks Hippokratest. Isidorus sobiks sinna samuti väga hästi.

J. P.: Kas see tuleb paralleeltekstiga? Enamiku kirjastustega on see häda, et nad ei taha välja anda paralleeltekstiga raamatut.

I. V.: Mul ei ole iseenesest selle vastu midagi, aga kardan, et siis ei lähe see väga lihtsaks, tõlkeid ei hakka tulema, kui see on nõue. Tundub väga elitaarsena teha üks paralleeltekstiga sari, see oleks ehk kümne inimese jaoks.

J. P.: Asjal on ka teine funktsioon – näidata, et see on tõlge ja tekitada huvi ka originaalteksti vastu. Inimene vaatab, et siin on Sappho luuletus ja õpib selle lugemiseks kreeka tähed ära. Ka Platoni ja Aristotelese puhul oleks see õigustatud.

I. V.: Platoni ja Aristotelese puhul tulevad kõigepealt tõlked ja siis võib välja anda ka paralleeltekstiga väljaanded, see juhtuks umbes 50 aasta pärast. Mõne teksti puhul küsitakse niikuinii, miks seda üldse tõlkima peaks, näiteks Hippokrates.

J. P.: Ma ei räägi Hippokratesest, ma räägin luulest, ma räägin filosoofiast, sellistest autoritest, kes kõlavad originaalkeeles nii hästi, et oleks kahju sellest poolest loobuda.

I. V.: Kõigepealt võiks ikkagi tõlked valmis saada, sest hakata paralleeltekstiga

väljaandele mõtlema enne, kui tõlge on valmis – võib-olla „raiskamine“ pole siin õige sõna, aga need tõlked peaksid settima. Paralleeltekstiga väljaanded tulevad ehk siis, kui me pensionile läheme.

K. R.: Sellise n-ö alternatiivse sarja mõte on igatahes väga vahva, loodan küll, et sinna teoseid ikka tuleb.

I. V.: Minu arust on üks tähtis küsimus küsimata – nimelt, mis on teie arvates kõige tähtsam antiikkirjanduse teos, mis tuleks kindlasti eesti keelde ära tõlkida? Selline, mida te eriti ootate, kuigi ise võib-olla tõlkida ei taha. Minu enda meelest on väga-väga vaja täismahus antiiktragöödiaid. See on üks kõige aktuaalsemaid žanre üldse ka tänapäevaste probleemide kajastamisel.

K. K.: Kui võtta realistlikult ja mitte kogu žanri, siis kogu Horatiuse võiks ära teha. See ei ole küll käeulatuses, aga võiks olla teostatav.

K. N.: Ovidiuse „Metamorfoosid“.

J. P.: Sellega on raske see, et see on eepos ja seda peaks üks inimene teema. Aga kui mõelda antiiki tutvustavate teoste peale, siis Plutarchose „Paralleelsed elulood“, see on ka asi, mida saaks mitmekesi teha. Kui mõelda, et Colas Breugnon luges neid elulugusid ja mingil ajal olid need kõigil inimestel öökapi ja siis äkki enam ei olnud...

Kas kirjaoskuse tase on siis nii palju langenud?

K. R.: Liviust võiks keegi edasi tõlkida.

I. V.: Cicero võiks ikka ka olla.

K. N.: Selliseid kergemaid asju nagu Lukianos ikkagi.

I. V.: Ta on võib-olla lugemise mõttes kergem, aga tõlkimise mõttes mitte sugugi.

M.-K. L.: Kõik need suured nimed, mida siin nimetati, on kahtlemata väga olulised. Samas tundub mulle, et erinevalt varasematest tõlkijatest, kellel oli väga suur ja mõnes mõttes paratamatu missioon tuua eesti keelde Homeros, Sophokles, Vergilius ja teised suured, on meie põlvkonna tõlkijatel juba rohkem vabadust valida eestindamiseks ka „teisejärgulisi“, marginaalsemaid ja kergemaid kirjanikke. Mind tõmbavad viimasel ajal need autorid, kes näitavad, et antiik ei ole ainult võimsad jumalad ja suured kangelased, vaid antiik on elu, seal on ka tavalised inimesed oma tavaliste muredega, naised, lapsed, orjad... Võib-olla sellised entsüklopeedilised ja antikvaarsed autorid nagu Aulus Gellius aitaksid ka sellist antiikmaailma eesti lugejale näidata.

K. R.: Tundub, et tööpõld on lai, tõlgime siis ikka edasi. Aitäh kokku tulemast ja arutlemast!